Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas 2003 m. vasario 15 d. Nr. 32 (7)

Saturday supplement February 15, 2003 No. 32(7)

Būkim, išlikim savimi

Kazys Saja

Moderniųjų laikų filosofai įžvelgia tris mūsų civilizacijai būdingus kelius, tris žmonių siekiamybes: *Turėti*, kaupiant kuo daugiau materialinių gėrybių; *atrodyti*, bet kokia kaina neatsiliekant nuo mados; ir *būti*, būti savimi, savitu žmogum. Tegul ir neturtingu, tegul ir „nemadingu", išsaugant savo žmogišką orumą bei išskirtinumą. Nedaug kam pavyksta visas šias skirtybes sujungti į vieną, neprarandant svarbiausio — išlikti originalia ir stipria asmenybe.

Tą patį būtų galima pasakyti ir apie visą mūsų tautą, antrą kartą atkūrusią nepriklausomą savo valstybę. Šiandieniniai lietuviai, ypač jauni žmonės, žinodami, kaip kas gyvena kitur, trokšta bet kuria kaina praturtėti ar bent atrodyti taip, kaip diktuoja Vakarų mados. Mąstyti, kalbėti ir elgtis, kaip tai daro minios svetur gyvenančių jaunuolių, užmirštančių, kad pati gamta nemėgsta vienodumo — nerastume netgi dviejų vienodų lapų ant to paties medžio, dviejų vienodų snaigių Lietuvos pušynuose...

Kas dar nespėjo pasidairyti užsienyje ir pajusti tenykštę įvairovę tas „romantišką", turtingą, dažniausiai palaidą gyvenimą mato kino filmuose, internete ir televizijoj. Tam, kad žmogus galėtų kritiškai vertinti Vakaruose gaminamą kičą ir matyti gilesnius kitų tautų kultūros klodus, reikia ilgesnės brandos ir išminties. Reikia turėti drąsos *būti* ir išlikti savimi.

Neabejoju, kad mūsų jaunimas gegužės 11 d. referendume balsuos už Lietuvos stojimą į Europos Sąjungą. Istorikas Ed. Gudavičius šį lemtingą pasirinkimą lygina su Lietuvos krikštu XIV amžiuje, kuris mums padėjo atsiriboti nuo Rytų, nuo Rusijos. Šis naujas mūsų žingsnis reiškia galutinį mūsų prisijungimą prie Vakarų valstybių, nebesibaiminant, kad mus vėl kas nors gali parduoti ir okupuoti.

Ateina laikas, kai mes galim išnykti, ištirpti tik per savo žioplumą ir apsileidimą. Matydami tik du kelius, tik du tautos tikslus turėti ir atrodyti (kaip „visi kiti"), mes Europai ir pasauliui taptume tik ekranu, tik žolių fonu, kuriame ryškėtų svetimi vaizdai, skambėtų svetima kalba, kiti mums diktuotų savo papročius ir vardą.

Nesu istorikas, tačiau drįstu sakyti, kad pats didžiausias, įstabiausias mūsų tautos laimėjimas — ne Žalgirio mūšis, ne vytautinė Lietuva nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir ne tai, kad lietuviai anuomet pastojo kelią mongolų ordoms, nebeleido joms veržtis į Vakarus.

Didžiausias mūsų žygdarbis, beveik prilygstantis stebuklui, buvo atliktas vėlesnių šimtmečių bėgyje ir priartėjo prie mūsų laikų.

Pavargusią kovoti Lietuvą anuomet prarijo galingesnis lenkų ešerys. Didžioji Lietuvos kunigaikštystė virto atsilikusia, vis labiau lenkėjančia provincija, o tą dygliuotą ešerį galiausiai prarijo alkana ir godi rusų lydeka. 120 metų naujos vergijos, 40 metų be lietuviško rašto ir mokyklų, trys pralaimėti sukilimai. Lietuvos vardas jau seniai buvo išnykęs iš žemėlapių, turbūt jau niekas nebesitikėjo, kad saujelei išlikusių „litvomanų" pavyks atkurti nepriklausomą valstybę.

Bet mes vis dėlto išsiveržėm iš to „dvigubo pilvo", kaip pranašas Jona iš bangžuvės nasrų. Po šitiekos metų nelaisvės mes vis dėlto atgaivinome savo valstybę! Štai kodėl mums tokia svarbi ir brangi 1918 m. vasario 16-oji. Nepriklausomos Lietuvos respublikos atstatymo Aktu, kurį tada pasirašė 20 Lietuvos patriotų, remiasi ir 1990-ųjų Kovo 11-sios Aktas. Šį kartą mums buvo lengviau, nes Lietuvos kontūrai jau buvo atspausti pasaulio žemėlapiuos, tik mūsų kraštas buvo nudažytas raudonai. Iš tiesų Lietuvos žemė tąsyk buvo kaip niekad palaistyta laisvės gynėjų krauju. Daug kam atrodė, kad jau viskas prarasta, Lietuvos nebėra ir nebus.

Bet mes esame, mes vėl atkūrėme savo valstybę. Dabar pats didžiausias mūsų rūpestis — išsaugoti sveiką, orią ir kitiems įdomią, patrauklią mūsų tautą.

Praėjusiais metais Lietuvoj išleistas paskutinis *XX Didžiojo lietuvių kalbos žodyno* tomas. Taigi pagaliau baigtas, šimtmetį trukęs, gimtosios kalbos puoselėtojų darbas, kartais jau atrodęs tarsi kokio paminklo lipdymas mirštančiai tautai, turėjusiai be galo turtingą savo žodyną.

Vilniaus senamiestis, Kuršių nerija, Lietuvos kryžiai pripažinti UNESCO saugomais pasaulinės reikšmės objektais. Pirmą kartą savo istorijoj Lietuva turi savo sostinę Vilnių ir Klaipėdą — savo uostą prie Baltijos. Mūsų šalyje gyvena 82 proc. lietuvių. Latviams ir estams yra ko pavydėti, o kai kada mums verta pasimokyti iš jų.

Atsigrįžę atgal, mes galim pasigirti: buvom pašėlusiai atsparūs tada kai buvom spaudžiami, tremiami ir jėga verčiami daryti tai, ko nenorėjom. Tačiau dabar dažnokai netenkame savo orumo, trokšdami greičiau praturtėti ir neatsilikti „nuo mados", lengvai išsižadam savo kalbos ir papročių, atsisakome noro *būti*, išlikti savimi.

Manau, kad ateity mes dar kalbėsim apie tai. Rodysim pavyzdžiu savo tėvynainius, kurie, atsidūrę už jūrų marių, išsaugojo savo tautiškumą ir dar vaikus išauklėjo lietuviais. O ten, savoj tėvynėj, mums rūpės ir vaikų vaikai, ir jų vaikučiai. Dieve duok kad, praturtėję ir gražūs, jie sugebėtų *būti*, išlikti lietuviškai kalbančiais lietuviais.

1918 m. vasario 16 d. iškilmingo akto metu Vytauto Didžiojo kapeloje kalba Antanas Smetona.
Archyvinė M. Truso nuotr. (Elta)

Daktaro Jono Basanavičiaus meilė

Vasario mėnesį Lietuvoje yra švenčiamos dvi šventės — naujai atrastoji įsimylėjėlių globėjo šv. Valentino diena ir Vasario 16-oji — Lietuvos Nepriklausomybės akto paskelbimo diena. Kas šias dvi tarsi visiškai skirtingas šventes jungia? Ogi daktaras Jonas Basanavičius...

Joną Basanavičių daugelis tikriausiai pažįsta iš griežto jo profilio ant penkiasdešimties litų banknoto. Taip pat daugelis turbūt yra girdėję, kad, patriarchu tituluojamas, Jonas Basanavičius buvo 1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės akto įkvėpėjas ir signataras, o anksčiau ir pirmojo lietuviško laikraščio *Aušra* leidėjas bei redaktorius. Tačiau daugeliui Lietuvos žmonių, kasmet uždegančių Vėlinių žvakutes ant J. Basanavičiaus kapo Rasose, ar tiesiog kasdien atsiskaitančių penkiasdešimtiniais Basanavičiais Lietuvos parduotuvėse tikriausiai beveik nepažįstamas yra dr. Jono Basanavičiaus asmeninis gyvenimas. Skaitydami jo autobiografiją, tikriausiai daugelis, maloniai nustebtų, sužinoję, kokią nuostabią, gražią ir liūdną meilę mūsų tautos patriarchas patyrė, gyvendamas Prahoje ir vėliau versdamasis daktaro praktika tolimojoje Bulgarijoje. Apie tokią skaidrią, romantišką meilę skaitome nebent garsiausiuose XIX amžiaus meilės romanuose, o XX ar XXI amžiuje ši Jono Basanavičiaus meilės istorija gali pasirodyti beviltiškai pasenęs dalykas. O gal kartais mes patys esam beviltiškai pasenę ir nutolę nuo tokios tyros šventos meilės galimybės... Šiaip ar taip — netenka abejoti, kad Jonas Basanavičius buvo sutikęs savo antrąją obuolio puselę. Bet leiskime toliau kalbėti patiems šios nuostabios meilės herojams *(kalba netaisyta)*:

Dr. Jonas Basanavičius su savo mylimąja žmona.

Jonas Basanavičius:

1882 metų vasaros dalį ir rudenį, visus 1883 praleidau Viennoje ir Pragoje, trūsdamasi klinikose ir bibliotekose. (...) Gyvenimas Pragoje man buvo naudingas ir todėl, kad čia įgijau tūlas iš čekų patriotų veikimo pažintis jųjų tautos atgaivinimo darbuose. Čia tai Pragoje ir Viennoje dabartės gerai susipažinau su senovės trakais — su literatūra apie juos — ir surinkau reikalingos medegos mano veikalui apie jųjų tautystę, darbui, kuriame aš prirodau, jog toji didi senovės tauta buvo ta pati, kaip ir lietuviai, ir jog mes šiandien esame tik menka liekana, gyva, žalia atauga nuo prosenoviško trakų kamieno.

Persikeldamas iš Karoliaus aikštės į Vynasodų Palackio gatvę, aš nė manyti nemaniau, kad čia mano širdžiai teks pergyventi vieną svarbiausių momentų visame mano gyvenime — karštą meilę. Beveik prieš namus, kuriuose aš gyvenau, kitoje gatvės pusėje, trečiojo aukšto lange pastebėjau dailią merginą, kuri su kanarka žaidė: prijaukintas paukštukas tupėjo jai ant galvos, peties, ant rankos pirštų šokinėjo ir tupėjo.

Dažnai matydavau ją gedulos juoduose rūbuose ir juodu šydu apsirėdžiusią einant pro mano langus — kaip vėliau patyriau, eidavo į Olšanų kapines pas savo neseniai mirusią motiną lankytis. Buvo tai labai dailі mergina: vidutinio ūgio, gražios vopios figuros su puikumu biustu, tamsios spalvos labai ilgais plaukais, žalsvomis akimis ir išblyškusiu labai liūdnu veidu, kursai ją darė be galo interesinga. Ją galima buvo tuomet priskirti prie gražiausių, interesingiausių Pragos merginų. Kaip iš namų sargo patyriau. Jiji vadinosi Gabriela Eleonora Mohl, čekų vokietaitė.

Užsiinteresavęs tokia dailia mergina, pradėjau ją sekioti į kapines ir iš ten grįžtant. Kartą — tai buvo jau rudenyje — vaikščiodamas pavakare sode pamačiau ją grįžtant alėja iš kapinių; pasveikinau — užšnekinau. Pasirodė, kad ir ji mane ne kartą už lango stovint pastebėjus ir pasisakius, kad jai labai malonu mane pažinti, ėmė noriai kalbėti. Pasirodė labai meili, sympatinga mergina. Palydėjęs iki namų, atsisveikinau. Tokia tai buvo pirmoji pažintis su ta dailia mergina, kurios nemylėti buvo negalima. Ir aš labai ją pamilau. Pirmas jos laiškas, kuriuomi ji skiria man *rendez vous*, buvo gruodžio 7 d., 1883 m. rašytas.

Gabrielė — arba kaip ją visi vadino Ellė — šeimynoje buvo jauniausia ir mylimiausia motinos duktė; tėvas tuomet buvo Amerikoje, o motina buvo balandžio 2 d. 1883 m. mirusi — kaip kur kas vėliau sužinojau — plaučių džiova.

Savo įdėmiame dienyne, kursai pradėta rašyt sausio 2 d. ir pertraukta verbų nedėlioj balandžio 6 d. 1884 m. ir apima Ellės karštos meilės laikotarpio beveik iki jos ištekėjimo aprašymą, ji paduoda tūlas apie save žinias, iš kurių galima spręsti apie jos asmenį.

Ellė Gabrielė Mohl:

Kokiomis akimis žiūri į mane žmonės? Kiekvienas vyras tvirtina, kad aš ir ypač mano akys kasdien darosi vis įdomesnės, tačiau pasižiūrėjusi į veidrodį, aš tematau tik pailgą išblyškusį veidą šaltomis pilkai melynomis akimis ir tamsiais plaukais. Ir apskritai iš mano išorės nematyti, kiek daug aistros, svajonių ir jausmų slypi manyje.

Aš buvau gabi mokinė, motinos ir mokytojos pasididžiavimas, ir vienintelė aistra buvo knygos. Taip palengva manyje susikūrė savas keistas pasaulis, pilnas įmanomų aprėpti rašytojų minčių ir mano pačios lakios fantazijos vaizdinių. Tai sukėlė pašėlusį chaosą ir stengdamasi jį bent kiek sutramdyti pasidariau ne pagal amžių rimta ir tyli. (...) Mano charakteriu nusivylė jau daugelis žmonių ir nuo pat vaikystės daug kas išblyškusią, rimtą, iš pažiūros šaltą mergaitę laikė esant savotišką.

Kaip aš pati sau kartais atrodau? Tarsi lango vitražas. Jei pasaulis rūškanas, matai dėmėtą stiklo gabalą; bet jei pašviečia saulė, pasirodo aiškus, ryškus, draugiškas paveikslas. Tas pat su manimi. Įsmuk mane į kasdienybės aplinką, pasielk su manimi nedraugiškai, įsakmiai, būk man negailestingas, ir tu pamatysi pilną klaidų ir silpnybių charakterį. Tačiau parodyk šiltą, tikrą susidomėjimą manimi, būk man mielas ir geras, apšviesk meilės šviesa negražų pilką paveikslą ir žiūrėk! Dėmės ištirpsta harmoningoje visybėje, klaidos pasitraukia ir geriausia mano būdo pusė išryškėja.

Mano ilgesys, mano sapnas išsipildė; aš suradau vyrą, kuriam visą savo širdį galiu atiduoti visai nebijodama būti išjuokta... Jis čia, mano širdyje, mano kilnusis, numylėtasis, įkūnytasis idealas; kai jo nėra, žodžiai putodami liejasi per kraštus iš meilės, kurią nešioju širdyje, ir — kai jis yra, esu tokia nekalbi ir šalta, kad kartais pati savęs nekenčiu. Neseniai jis man pasakė, kad gamtą aš labiau mylinti negu jį! Taip, aš myliu gamtą, myliu ją aistringai ir jau nuo vaikystės buvau imli jos grožiui. Gražūs debesys, paprasta gėlytė, bet pirmiausia mane gali pakerėti mano mielasis, brangusis mėnulis. Jo garbinimas primena kone senolių stabmeldystę, bet tiesiogiai aš jam nesimeldžiu. Tačiau nuo seno jis buvo mano draugas ir tikriausiai liks juo. Miškas, žavi vietovė gali man sukelti gyvą, ilgalaikį įspūdį; betgi kas visa tai, palyginti su jausmu, traukiančiu mane prie mylimojo. Ketvirtis valandos su juo bjauriausiame žemės kampelyje man brangesnis už valandas, praleistas su kitu puikiausioje vietoje. Šiandien ir vakar mačiau jį tik pro langą; jis žaidė su kanarėle ir aš pavydėjau mažam kvailam paukšteliui. Gal jis meilesnis jam negu aš? O Dieve, jeigu jam į rankas patektų ši knygelė, ką jis pagalvotų apie mane? Jis rimtas, mąstantis, kilnus vyras, visų vyrų geriausias, prieš kurį visi kiti vyrai išnyksta kaip ūkana prieš saulę.

Šiandien sapnavau keistą sapną, nors beveik visą naktį nemiegojau. Buvau didelėje tamsioje bažnyčioje; šalia manęs stovėjo dr. Basanavičius, priešais — kunigas, mes turėjome susituokti. Niekur nedegė šviesa, buvome paprastais drabužiais, ir kunigas vilkėjo tik savo luomo drabužį ir buvo užsidėjęs stulą. Man buvo nepaprastai baugu. Kunigas paėmė mano ranką, apvyniojo ją stulą, aš netekau sąmonės ir parkritau. Ką reiškia sapnuoti sutuoktuves? Mirtį. Labai ačiū! Geriau aš viena mirsiu, bet ne jis, kuris gali būti dar labai naudingas žmonijai.

Užvis labiausiai man rūpi viena, mano meilė, mano meilė, tik viena tobula būtybė duoda tai man, ir tai yra jis. Ne kaip blykstelėjęs žaibas kilo ši meilė manyje, ne! Lėtai, bet neišraunamai suleido šaknis, kol užpildė visą mano būtį! Mintis, kad aš vieną kartą, galbūt netrukus, turėsiu su juo išsiskirti kankina mane. Apskritai dažnos bemiegės naktys nuolatiniai apmąstymai įvarys man plaučių ligą.

Nukelta į 2 psl.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose:

Išlikime savimi; dr. Jono Basanavičiaus meilė. — 1 psl.

Mėnulis lietuvių etninėje kultūroje. — 2 psl.

Prisimintas Vincas Mykolaitis–Putinas. — 3 psl.

S. Parulskio romanas; Silvijos Foti pirmoji knyga; šešėlių žaismas veidrodyje. — 4 psl.

Dr. Jono Basanavičiaus gimtasis namas Ožkabaliuose.

Dr. Basanavičiaus meilė

Atkelta iš 1 psl.

Pati mirtis būtų saldi šalia jo, tačiau gyvenimas ir mirtis be jo — didžiausia kančia.

Jonas Basanavičius:

Baigiantis mano užsiėmimui Pragoje, artinosi laikas, kada reikėjo šitą gražų, neužmirštamą miestą, o drauge su juomi — bent laikinai — ir mano mylimą Ellę, su kuria tiek mielų valandų pragyventa, apleisti. Tuo tarpu pastaruoju laiku buvo likę dar svarbių dalykų atlikti — pirmučiausiai, kaip mūsų jungtuvės įvykinti.

Ellė Gabrielė Mohl:

Vakar man buvo liūdna žinia, kai jis pasakė, kad mėnesio pabaigoje išvyks iš Prahos. Kanalo sode mes atsisveikinome toje vietoje, kur pradžioje kalbėjomės. Apglėbęs mane rankomis, jis pasakė, kad reikia skirtis. Aš negalėjau to suvokti. Ką toliau šnekėjome, amžinai liks mudviejų paslaptis, aš niekados to neužrašysiu, jokia akis neturi perskaityti, ką jo brangios lūpos kalbėjo šia proga, man šis vakaras liks neužmirštamas. (...) Mes ėjome už parankės, bučiavomės ir t.t. Buvo nešalta, švietė mėnuo, bet buvo labai vėjuota. Daktaras Basanavičius du kartus turėjo vytis savo skrybėlę, ir manoji buvo ištrūkusi... Jis paklausė mane, už ko aš tekėčiau? Atsakiau, kad už nieko. Ar už jo taip pat ne? Arba už tavęs, mano vienintelis mylimasis, arba už nieko! Jis stipriai mane apkabino, pabučiavo ir paklausė, kas išeitų iš mudviejų kelionės? Atsakiau, kad kol jis bus Balkanuose, aš būčiau jo pacientė. Jis atsakė, kad tada Ellos niekados daugiau nuo savęs nebepaleistų.

Jonas Basanavičius:

O tuo tarpu vesti Ellę užsimanius, reikėjo pamąstyti ir apie vietą, kur būtų galia su jauna žmona apsigyventi, nes mano iš Bulgarijos išgabentų pinigų išteklius jau galop artinosi. *Aušrą* įsteigęs rusų valdžiai draudžiant lietuvių spaudą ir *Aušrą* jau vėl persekioti pradėjus, grįžimas Rusijon man atrodė pavojingas, nebegalimas: peržengus rusų sieną galima buvo atsidurti tuojau kalėjime ištrėmime. Todėl priverstas buvau vėl apie Bulgarijon grįžimą pamislyti.

Ellė Gabrielė Mohl:

Visi mano norai telkiasi ties juo. Tiesa, kad meilė daro stebuklus. Aš beveik nepažįstu jo charakterio, nežinau principų, pažiūrų; man jis — užversta knyga, kurios vos titulinį puslapį bepažįstu; apie jo šeimą ir visuomeninę padėtį žinau daugiau negu nieko, tačiau man niekada nebuvo atėję į galvą juo abejoti, nes aš juo aklai pasitikiu. Ar kunigaikščio sūnus, ar elgeta, jis lieka man toks pat mielas ir brangus. Išdidumo, kurį vyrai man dažnai prikaišioja, aš dėl jo atsisakiau. Koks jis bus, gali tik mano būsimasis gyvenimas atskleisti, jei aš būčiau šalia jo. Kad tik ateitų tas jo laiškas ir išvaduotų mane iš šitos baisios nežinomybės.

Jonas Basanavičius:

Tuo tarpu savo laiškuose, pilnuose meilės ir atsidavimo, Ellė, atsisakius nuo gyvenimo patogumų dideliame mieste, jau išreiškė sutinkanti su manim apsigyventi tokiame Balkanų užkampyje, kaip Elena, kur buvau paskirtas gydytoju nuo balandžio 1 d.; todėl, gavusi iš manęs pakvietimą atvykti Viennon, ilgai nelaukdama, balandžio 10 d. ji perdavė tokią maniep telegramą: „Penktadienį 11 važiuoju iš Franco Josefo stoties greituoju traukiniu. Vienoje būsiu 8 val. 52 min. Ella".

Sutikta geležinkelio stotyje su didžiausiu džiaugsmu, jiji hotelyje apsigyveno. Velykų šventę drauge praleidę, pasirūpinę kelionei ir šiaip reikalingų daiktų ir trečią Velykų šventės dieną, balandžio 15, atlikę vestuvių formališkumus, kitą dieną išvažiavome į Budapeštą, kur, vieną dieną praleidę, leidomės tolyn per Szegediną, Temesvar'ą į Orsovą ant Dunojaus kranto, iš kur garlaiviu pro Vidiną, Lom-Palanką atvykome į Rusę Bulgarijoj. (...) Šitos kelionės po Balkanų girias su tyru kalnų oru turėjo didžiai gelbstinčią įtekmę į mano nuo nuolatinio dviejų metų darbo bibliotekoje sumenkėjusią sveikatą ir aš pasitaisiau. Praėjus kokiam mėnesiui kitam, kartą ji užsikosėjo ir, pažiūrėjus į skreplį nusigandusi pamatė biskelį kraujo. Tai davė progos pirmą kartą ištardyti jos krūtinę. Konstatavęs dešiniojo plaučio viršūnėje katarą aš pradėjau teirautis apie jos motinos ligą ir mirtį. Pasirodė, kad jos motina, su kuria Ellė taip arti laikėsi ir ją ilgai ligoje slaugino, buvo mirusi plaučių džiova. Neteko abejoti, kad Ellė galėjo užsikrėsti nuo savo velionės motinos ta pačia liga. Šita mintis suteikė man didžiausią dorišką smūgį, kursai nuo to laiko liko neišdildomas mano omenyje ir su pasekmėmis ėmė mane persekioti. Kaip tolesnis ligos išsirutuliojimas parodė, toks spėliojimas turėjo tvirtą tikrenybės pagrindą.

Ellė Gabrielė Mohl:

Nepyk, mano mylimasis, kad esu tokia vaikiška. Mano meilė tau rimta ir gili, ir aš esu tavo su kūnu ir siela, ir kaip didžiuojuosi, kad priklausau rimtam garbingam vyrui. Mirštu iš baimės, kad likimas neįsiterptų tarp mūsų, nes negaliu ir nenoriu be tavęs gyventi. Kai mums padeda maldos, tai tu turi man manoje padėti.

Jonas Basanavičius:

Šalia Ellės mokinimo lietuvių kalbos, kurią ji visa širdimi buvo pamilusi ir uoliai darbavosi, kad jos pramokus, ir buvo jau mėginus dainas versti į vokiečių kalbą, aš pats, nors labai nuliūdęs ir nusiminęs dėlei jos sveikatos, ėmiausi čia gyvendamas rūpintis ir lietuvybės reikalais. Pirmučiausiai prirengiau spaudon keletą *Ožkabalių dainų*, kurios tais pat 1884 m. Tilžėje išėjo, paraišiau du veikalėliu *Žirgas ir vaikas* ir *Žiponė bei žiponas*. (...) Tuo tarpu lietuvystės reikalai, kiek jie buvo su *Aušros* leidimu susimezgę, Tilžėje pakrypo labai blogon pusėn. Šliūpui nuo *Aušros* atsitraukus ir Amerikon iškeliavus, o man dar anksčiau Viennon, o paskui pietų link net už Dunojaus atsidūrus, negalima buvo apie *Aušros* redagavimą nė mislyti.

Kitais 1888 metais liepos mėn. buvau valdžios siųstas Rachovo departamentan ištyrinėti syphilio gyventojų tarpe prasiplatinimą, todėlei nuo liepos 14 ir iki rugpjūčio 4 apvažiavau žmonos lydimas kaimus Knaža, Lukovit, Brenica, Barkačevo. Syphilis buvo išsiplatinęs dar turkų viešpatavimo laiku nuo kaimuose stovinčių kareivių. Apie savo kelionės rezultatus pranešiau bulgarų valdžiai.

Prisiartino 1889 metai. Ellės sveikata buvo nekokia: kosulys, nors nedidelis, dūravo. Kūno pajėgos buvo sumenkėjusios, vakarais kai kada — nors ne kas dieną — turėdavo jau karščio. Per kalėdų balių, o ypač naujųjų metų sutikti vakare šaltoje, menkai apkūrytoje salėj būdama, persišaldė ir ėmė labiau karščiuoti. Nuo sausio josios liga labai pakrypo blogon pusėn. Kūno temperatūra pradėjo svyruoti tarp 36-37 C, pasirodė dieglys ir nemiga, nuo kurių tik morphijaus injectijos šiek tiek nuraminti galėjo. Jau sausio 10-20 d. pasirodė delirium su haliucinaciomis. Vasario 16 d. iš ryto prie karščio 38,5 respiracijų turėjo 65-80 minutėje ir po pietų mano glėbyje pasimirė, pragyvenusi 26 metus, 2 mėnesiu ir 23 dienas. Quiesce ir pace, carissima mea! Taip aš užrašiau, mylimai mano Ellei akeles užmerkus. Jai persikėlus į kitą, rasi laimingesnį gyvenimą, baisus peršulis, liūdnumas ir nusiminimas mane visą apėmė, nuo kurių aš ilgai, labai ilgai pasiliuosuoti negalėjau ir mano omenyje liko ant visados neužmirštamoji, idealė Ellės esybė ir meilė. Išsipildė jos spėjimas, ką ji savo dienyne buvo rašius: jog pas savo motiną į kapus neilgai trukus iškeliausianti. Tik gaila, kad negalėjo pilnoje to žodžio prasmėje svo tikslo pasiekti — atsigulti šalia motinos neteko jai, nes ji liko svetimoje jai bulgarų žemėje. Kadangi katalikų dvasiškio neturėta, tai laidotuvės su bulgarų popais ir jų atlikta: ant duobės kranto karstą užvožiant, iš užpakalio stovėjęs bulgaras atkreipė mano atidą į reikalą įdėti karstan kokį pinigą, nes pas bulgarus yra likęs labai gilios senovės paprotys, kad lavonams, juos laidojant, duodama drauge pinigai — ką aš ir padariau.

Vytautas V. Landsbergis

Mėnulis lietuvių etninėje kultūroje

Libertas Klimka

Gamta žmogui padovanojo iš tiesų patogų laiko matuoklį: kas kelias naktis mėnulis vis keičia savo išvaizdą. Tikras „mainulis"! Tikėtina, kad pirmykštis žmogus, pagal jo fazes ir laiko tėkmę pradėjo suvokti. Todėl sudievino blyškiaveidį Žemės palydovų, manydamas esant jį kas mėnesį mirštančiu ir po trijų naktų vėl prisikeliančiu laiko dievaičiu. Nuostabu, kad iki mūsų dienų išliko mėnulio prosenoviškas įvardijimas „dievaičiu", — tai galima išgirsti dzūkų tarmės pakraščiuose, Baltarusijos lietuviškose „salose".

Mėnulio išvaizdos kaitos ritmas sudarė pirmųjų žmonijos kalendorių, kartu ir skaičiavimo sistemų pagrindą. Kalendorinės įraižos, mėnulio fazių žymėjimai randami ant kaulinių įrankių, vartotų medžiotojų genčių bendruomenėse paleolite, prieš 20-25,000 metų. Dar viena mėnulio mitinio sureikšminimo priežastis yra ta, kad jo judėjimas orbita aplink Žemę turi įtakos kai kuriems svarbiems gyvybiniams procesams. Pagal jo fazių kaitą sujuda medžiuose sula, brinksta pumpurai, skleidžiasi žiedai, dygsta grybai, plaukia į sėklius neršti žuvys, rujoja ir vėliau numeta ragus elniai, briedžiai. Per pilnatį net žmonių sapnai yra tikroviški, labiau paveikiantys jų elgseną — tad padažnėja ir psichosocialinių krizių (nervinių susirgimų, savižudybių). Taip yra todėl kad Mėnulis moduliuoja gravitacinę trauką tarp Žemės ir Saulės, sukelia milžiniškas potvynio bangas vandenynuose ir jūrose, medžiagų apykaitos pokyčius biologinėse sistemose. Periodiškai kinta ir kosminių dalelių srautas į Žemės paviršių, taip pat veikiantis biologinius ląstelių procesus. Kosmoso ritmų sąveika su biologinėmis sistemomis yra įdomi šiuolaikinio mokslo problema; ji gali būti įvardyta biologinio laikrodžio metafora. Tikėtina, kad tokio pobūdžio reiškinių pastebėjimai Mesopotamijos žemdirbių kultūrose suformavo ir astrologijos fenomeną.

Prosenoviškojo baltų kalendoriaus schema galėjo būti tokia: metų pradžia tapatinta su kanopinių miško žvėrių ruja, po kurios jie meta ragus. Tai įvyksta mėnuliui dylant, slūgstant jo sukeltoms potvynio bangoms. Elniai vestuves kelia rugsėjo mėnesio pabaigoje, todėl senoviniuose kalendoriuose jis įrašytas rujos mėnesio pavadinimu. Nuo ragų numetimo galima skaičiuoti mėnesius pagal jaunatis ar pilnatis: maždaug po trijų — žiemos saulėgrįža, dar po trijų — lygiadienis ir pirmieji ryškūs pavasario požymiai, po šešių — pats vasarvidžio gražumas. O jau dešimtąjį mėnulio mėnesį šakotaragiai susilaukia prieauglio. Vasarą, kai gausu maisto, laiko skaičiavimas medžiotojams neberūpėdavo. Ir pats žodis „laikas", tikėtina, bus kilęs iš „laikyti", taigi taupyti, saugoti.

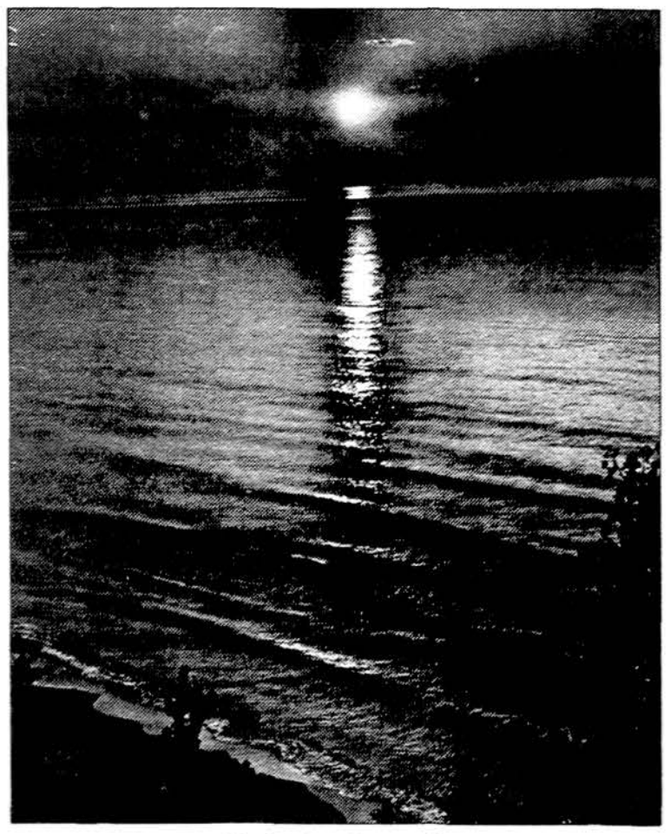

Paslaptingoji mėnesiena.

Įdomu, kad mįslėse mėnulis dažnai pavadinamas elniu. Pavyzdžiui, „Šile čirplas, danguj elnias, vandeny tarškutis. Kas?" Nelengva atspėti, atsakymas toks: gyvatė, mėnulis, žuvis. Dzūkų kalėdinėse dainose devyniaragis elnias, atneša ant ragų aukso žiedą — saulę. Mėnulio kalendoriaus algoritmas išreiškiamas skaičiais 3, 6, 9. Trejeto sureikšminimas kilęs iš mėnulio fazės stebėjimų, — tris naktis beveik nesikeičia jo atmaina: tris naktis jis pilnas, trys naktys „tuščios", be mėnulio danguje. Tai astronominė jaunatis, kaime vadinama tuštimais, suvartais, padaužomis, tarpijomis, mainais, persivertimu, dykuma ir kt. Devynių dalių kalendorinis ciklas, matyt, išliko ir vėliau, pradėjus laiką seikėti saulės metais bei žemės ūkio darbų sezonais. Metai buvo suskirstyti į devynias dalis — kiekvienai išeina veik po 40 dienų. Ir kitų indoeuropietiškos kilmės tautų pagrindinės šventės viena nuo kitos nutolusios būtent tokiu intervalu. Lietuvių etnokultūroje yra žinoma 40 — — paukščių šventė, 40 dienų tarpas tarp gimtuvių ir moters ritualinio įvesdinimo į pirtį, gedulo keturnedėlis ir kt.

Trys mėnulio atmainos — priešpilnis, pilnatis, delčia — dalija siderinį mėnesį (27 paras) į tris savaites po devynias dienas. Mėnulio fazių ženklais laikas suskirstytas ant Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino skeptro, aprašyto Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje" (1835 m.) ir ištyrinėto vilniškio astronomo Matviejaus Gusevo. Šioje valdžią simbolizuojančioje lazdoje mėnesių dienos irgi padalytos į devynių dienų savaites. Archeologai atrado, kad devyni laužai kitados degė aplink Perkūno šventyklą, vadinamą Perūne, netoli Naugardo. Laiko matavimą būtent tokiais tarpsniais rodė ir kalendorinių matavimų įrenginys, iki XV a. pradžios stovėjęs Palangoje ant Birutės alkakalnio. Žiūrint nuo jo centrinio stulpelio, kampinį nuotolį iki artimiausių stulpelių į vieną ir kitą pusę mėnulis keliauja po 9 paras. Lygiai tokią savaitę savo raštuose mini Simonas Daukantas. Žinoti mėnulio ciklą būdavo pravartu ir kariams. Tikėtina, kad žygiui, mūšiui ar pilies apgulčiai buvo pasirenkamas pilnaties metas.

Tautosakoje žodis „devyni" vartojamas tam tikrai ribai nurodyti. Pavyzdžių tikrai apstu: „Devynios šakelės, dešimta viršūnėlė", „Devynias upes perplaukė, dešimtoje skendo", „Devynios kulkos pro šalį skrido, dešimta galvelę kirto", „Devyni amatai, dešimtas badas". Kasdieninėje kalboje sudurtiniai žodžiai su „devyni" reiškia gausą, pereinančią į ypatingą kokybę: devynakė (žuvis nėgė), devyniabrolė, devyngalvis, devyngerklė (lakštingala), devyniagodis (svajotojas), devynduonis (našlaitis, viso kaimo išlaikytinis), devyntėvis (merginos vaikas). Sakoma: „Iki devinto prakaito", „devynios galybės", „Barbė devyndarbė" ir pan. Ir tikėjimuose vis minimas devynetas. Pavyzdžiui, manoma, kad gerai linai augs, per Užgavėnes apvažiavus devynis laukus. O suradus žirnio ankštį su devyniais žirniais ir įmetus ją į vežimą, išsikinko arklys.

Liudvijo Rėzos užrašytoje dainoje laivas turi aštuonis „kampačius", o ant jų po liepos medį su devyniomis „šakatėmis". Iš esmės čia poetiškai nusakyta mitinės pasaulėrėdos struktūra. Kaip žinia, aštuoni saulės metai prilygsta 99 mėnulio mėnesiams, o kartu ir penkiems Veneros (Aušrinės, Vakarės) ciklams. Šį 2920 dienų periodą kaip kalendoriaus pagrindą, vadinamą oktoeteride, vartoja graikai VI a. pr. Kr. – III a. po Kr. Iš to yra kilusi tradicija olimpines žaidynes rengti kas ketvetrius metus — dukart per oktoeteridę.

Mėnulio fazių kaitos ritmą galima aptikti įterptą neįtikėtinai įvairiuose lietuvių etninės kultūros reiškiniuose. Pagal jį būdavo sutaisomos vaistažolės iš devynių vainikėlių, kepamas Vėlinių pyragas, tešlą sukrečiant po tris šaukštus iš devynių puodelių, triskart po devynis kartus sukalbama maldelė „ant duonos" nuo karvių pakerėjimo. Nuo devynių ligų išgydo „trejos devynerios" — iš trijų skirtingų laukų — šlapios pievos, įkalnės ir žvirgždyno — surinktų devyniariopų žolelių antpilas. Tik rinkti jas reikia, esant jaunam mėnuliui, kuris visas maistingąsias medžiagas iš dirvos ištraukia į žiedelius ir lapelius. Triskart prieš saulės tekėjimą aplėkus devynis laukus, surinkus iš jų po devynis žolynus ir po devynis akmenėlius, galima pieno pasigausinti, — žolynus reikia sušerti karvėms, o akmenėliais puodynes iššutinti. Joninių nakties vainikus mergaitės senovėje pindavo iš trijų devynerių žiedų.

Pradėjus kultivuoti žemdirbystę (baltų krašte tai įvyko antrojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje), laikas imtas skirstyti į metų ketvirčius pagal saulėgrįžas ir lygiadienius. Tačiau kaip galima užmiršti mėnulį? Kiekviena kaimo močiutė pasakys, kad augalus, kurie stiebiasi į viršų, reikia sėti „jauname", o kurie šakniavaisius brandina — mėnuliui gerokai apdilus. Taip archaiškojo mėnulio kalendoriaus reliktai išliko iki mūsų laikų, tapo praktinės etnožinijos sritimi.

Poetas ir mąstytojas

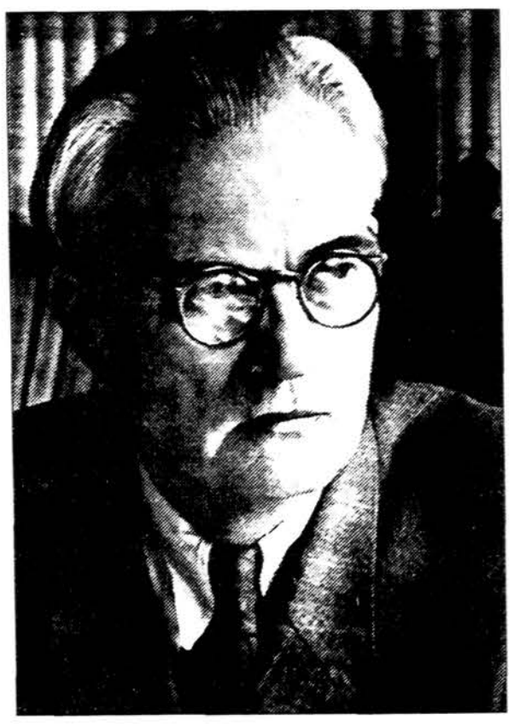

Vincas Mykolaitis-Putinas.

Suėjo 110 metų nuo mūsų literatūros klasiko Vinco Mykolaičio-Putino (1893-1967) gimimo. Kad neišblėsta jo atminimas, poezijos šviesa, liudijo ir sausakimša Mokslų akademijos didžioji salė, kurioje, baigiantis sausiui, Mokslininkų rūmai, Lietuvos Rašytojų sąjunga, klasiko Kultūros paramos fondas surengė šiai datai skirtą iškilmingą vakarą-koncertą.

Kaip ir pridera iškilmingame vakare, nebuvo ilgų mokslinių pranešimų, V. Mykolaičio-Putino kūrybos akademinių nagrinėjimų. Humanitarai, kultūrininkai pasidalino prisiminimais apie poetą, romano *Altorių šešėly* autorių, kalbėjo apie jo poezijos gelmes ir aukštybes, kūrybinės įžvalgos jėgą, neatslūgstančią iki šiol. Ją tarsi ryškino, į aukštybes kėlė Lietuvos kamerinio orkestro atliekama L. van Beethoven, W. A. Mozart nuostabi muzika, J. S. Bach siuitos, choro „Vilnius" dainuojamos lietuvių liaudies dainos.

Protarpiais tarp muzikos ir dainos garsų vakaro dalyviai dalijosi mintimis apie V. Mykolaitį-Putiną — poetą ir mąstytoją, jo taurią asmenybę. Kalbos sukosi daugiausia apie sunkiausią, skaudžiausią poeto gyvenimo ir kūrybos laikotarpį — sovietinės okupacijos metus, kuomet plačių polėkių poetas jautėsi lyg paukštis, uždarytas narve.

Žodžio paprašė buvęs sovietinių laikų Vilniaus universiteto studentas — lituanistas, o dabar humanitarinių mokslų daktaras, Jonas Balčius, tais laikais gyvenęs „Tauro" bendrabutyje, stovinčiame ant to paties pavadinimo kalno ir matydavęs, kaip po tą Vilniaus kalną pavargusiu žingsniu, giliai susimąstęs, vaikštinėdavo V. Mykolaitis-Putinas. Beje, universiteto baigiamajame kurse J. Balčiui teko rašyti diplominį darbą „Baladė ir lyrinė poema Vinco Mykolaičio-Putino kūryboje".

— Regėdamas Putiną lėtai, ramiai ir kartu kažkaip tauriai, atsargiai vaikštinėjantį Tauro kalno takeliais, ne kartą pagalvojau, kad štai vaikšto žmogus, didelis poetas, iškili asmenybė, kurio gyvenime, biografijoje susilydo ištisos dvi epochos, du pasauliai. Poetas man tuomet neatrodė nei žvalus, nei linksmas, nei savimi patenkintas, o tik mintyse giliai paskendęs — dalijosi prisiminimais J. Balčius. — Prisimenu, tuomet pagalvojau: o juk jis savo gyvenime turėjo galimybę nuvažiuoti ir į Paryžių, Romą ir į kitus Europos bei pasaulio miestus, galėjo pasitraukti iš vėl okupuojamos Lietuvos, kaip 1944 m. ir anksčiau padarė daugelis to meto mūsų šviesuolių — rašytojų, poetų, filosofų, dvasininkų, mokslininkų. Bet Putinas pasiliko, nors negalėjo nežinoti, kas jo laukia prie okupantų vien tik už karo pradžioje parašytą eilėraštį apie gražių dienų baigtį:

Diena jau baigiasi.
Pasaulyje rūstu, —
Juodų klajoklių minios
Žengia pakalne...

Visi mes tuo metu sovietų Lietuvoje buvome tik geležine uždanga atitverto socialistinio lagerio gyventojai, kuriems pasaulis pasibaigdavo kartu su komunistinės imperijos teritorija, jos sienomis, visiškai priklausomi nuo valdžios užmačių ir kaprizų, — tęsė J. Balčius. — Tik vėliau, pradėjus nuosekliau gilintis į poeto kūrybą, man atėjo mintis, kad toks žmogus, kaip V. Mykolaitis-Putinas — tai asmenybė, visada giliai, dramatiškai išgyvenanti savo paties žmogiškąją prigimtį, kaip dviejų pasaulių neperžengiamą ribą, tesė dr. J. Balčius, paaiškindamas, kad dviejų pasaulių todėl, kad žmogus visada yra be galo trapus, silpnas ir visuomet dramatiškas, kaip dvasia, uždaryta, įkalinta kūne. Ar ne todėl ir Platonas yra kalbėjęs apie žmogaus kūną, kaip sielos kalėjimą? Prisiminkime jo garsųjį posakį: *Soma-Sema*.

J. Balčius dar pridūrė:

— Juo labiau gilinausi į Putino kūrybą, tuo labiau jis man ryškėjo kaip pakankamai konkreti šios platoniškos idėjos gyvenimiškoji iliustracija. Kartu jis buvo ir vienas iš šios didžiosios egzistencijos paslapties nešiotojų visu savo gyvenimu ir visa savo kūryba.

Dr. J. Balčiaus nuomone, kaip asmenybė, Putinas buvo absoliutus intravertas. Psichologijoje šiuo terminu apibūdinamas toks žmonių tipas, tokia prigimtis, kuri visa yra nukreipta į savo paties vidų, į savo dvasią, išgyvenimų pasaulį.

Putino gyvenime taip jau susiklostė, kad didžioji jo dviejų pasaulių riba skaudžiu lūžiu ėjo ne tik per jo asmenį, per jo kūną ir dvasią, bet ir per buitiškąją ir būtiškąją priklausomybę šiam pasauliui, per jo biografiją, sakė J. Balčius. Santykiuose su prosovietine Lietuvos valdžia tai turėjo tam tikrą politinį bei socialinį atspalvį. Poetas priklausė nuo sovietinės valdžios malonės ir nemalonės: ji galėjo jį ištremti, sušaudyti, paskelbti liaudies priešu ar dar kuo nors. Tam užteko jau vien to, kad jis buvo iš kitos epochos, kuri komunistinių propagandistų buvo nuolatinės kritikos, šmeižto ir prakeikimų objektu, juo labiau, kad Putinas nebuvo komunistas. Pasak J. Balčiaus, tai buvo asmenybė, kūrėjas, apdovanotas neeiliniu talentu, žmogus, kuris pačia savo prigimtimi ne tiek paklūsta tikrovei, kiek priverčia ją sau paklusti — pirmiausia, žinoma, savo kūrybinės įžvalgos jėga. J. Balčius sakė, kad po nepriklausomybės atgavimo aptikti šaltiniai rodo, jog per visą sovietmetį V. Mykaitis-Putinas, jo kūryba, išreikštos mintys buvo specialiųjų saugumo tarnybų dėmesio centre. Antra vertus, poeto asmenybė ir kūryba sovietiniams organams buvo tarsi kokia konvertuojama valiuta, propagandos priemonė: esą, žiūrėkite, kokia gera, atlaidi tarybų valdžia — ji leidžia gyventi ir kurti ne tik kokiam Kostui Korsakui, Antanui Venclovai, bet ir V. Mykolaičiui-Putinui! Juo labiau, kad buvo žinoma, jog 1944-1945 metais jis parašė garsųjį savo poezijos kūrinį *Vivos plango, mortuos voco*. Šis kūrinys nebuvo vien tik Antrojo pasaulinio karo baisybių ir nežmoniškumo pasmerkimas, bet ir viena pačių įspūdingiausių politinių poeto manifestacijų — prakeiksmo ženklu pažymėta epitafija abiem totalitariniams režimams: bolševizmui ir nacizmui. Sovietiniais laikais šis kūrinys buvo slepiamas nuo visuomenės, bet plito nelegaliais keliais. J. Balčius prisimena, kai universitete, jam ruošiant pradžioje minėtą diplominį darbą, jo vadovė M. Bieliauskienė 1969 m. atnešė jam mašinėle perrašytą ir jau gerokai aptrintą, suskaitytą šį Putino kūrinį, sakydama: „Jeigu ir negalėsi jį konkrečiai panaudoti, tai turėsi bent geresnį supratimą apie Putino baladę ir lyrinę poemą".

V. Mykolaitis-Putinas, kaip ir visi šios žemės didieji kūrėjai, turėjo dvigubą Dievo dovaną —poeto ir mąstytojo talentą, vadinasi, ir genijams duotą galią bei valią keisti, savo sąmonėje pertvarkyti (transformuoti) tikrovę, priversti ją paklusti. Ir poetas tą darė, ir darė taip, kad netgi užkietėję persekiotojai, galvažudžiai neišdrįso jo liesti, su juo susidoroti, sakė J. Balčius, pridurdamas, jog kai kam, ypač mažiau Putiną pažinojusiems, šis ypatingas jo prigimties ir talento bruožas — taurus kuklumas — galėjo būti suprastas ir kaip poeto kūno bei dvasios trapumas, net silpnumas. Bet tai turbūt veikiau buvo Kristaus, o ne Prometėjo silpnumas. Silpnumas žmogaus, įpratusio aukoti ir aukotis be pasigarsinimo ir savireklamos, nes tik tai, matyt, ir turi tą magiškąją ir mistiškąją galią mūsų pačių ir mūsų pasaulio ateičiai. Aukotis paprastai, tauriai, beveik negirdimai, beveik nepastebimai, baigdamas savo žodį sakė dr. J. Balčius.

Iškilmingame vakare kalbėjęs, V. Mykolaičio-Putino Kultūros paramos fondo narys Kęstutis Lipeika, paliudijo, kad anuomet daug žmonių skaitė Putiną, sėmėsi jėgų išgyventi sunkmetį, mokėsi savianalizės paslapčių, žavėjosi lietuviško žodžio grožiu, jo poezijoje susitiko su išminties švytėjimu ir filosofijos viliojančia gelme.

Pasak K. Lipeikos, Putino eilėraščiuose daug minorinių, liūdnų gaidų, neslepiamo liūdesio, bet jis persmelktas kažkokiu tvirtumu, tave prasmingai paremiančiu, kai užplūsta tokia nuotaika:

Man nereikia užuojautos žodžių
Ir be meilės nebus man sunku.
Ne, nereikia! Man nieko nereikia
Aš be priežasties šiandien verkiu.

Putino poezijoje suformuluotais kilniausiais principais (nuostatomis) šiandien turi galimybę vadovautis jau trečioji skaitytojų karta čia ir svetur. Putino poezijoje gali rasti giliausios ir jautrumu pažymėtos išminties apie pasaulį, tėvynę, žmogų, — kalbėjo K. Lipeika, Lietuvos Rašytojų sąjungos pirmininkas J. Liniauskas.

Iškilmingame vakare, diriguojant maestro, Nacionalinės premijos laureatui, S. Sondeckiui, nuostabiai skambėjo ne tik Lietuvos kamerinio orkestro muzika, bet ir V. Mykolaičio-Putino eilėraščiai. Juos skaitė aktorius V. Bagdonas, o taip pat Vilniaus mokyklų moksleiviai. Kelis V. Mykolaičio-Putino eilėraščius, neskelbtus sovietiniais laikais, mažiau žinomus išeivijoje, pateikiame ir *Draugo* šeštadieninio priedo skaitytojams.

Algimantas A. Naujokaitis

Kalba humanitarinių mokslų dr. Jonas Balčius.

A. Žižiūno nuotrauka

Sale buvo pilna. Priekyje sėdi poetas Kazys ir Kazimiera Bradūnai. A. Žižiūno nuotr.

Lietuvos kamerinis orkestras, vadovaujamas maestro Sauliaus Sondeckio, atliko programą iškilmingame vakare-koncerte, skirtame V. Mykolaičiui-Putinui. A. Žižiūno nuotr.

Vincas Mykolaitis-Putinas

SIELVARTAUJANTIEMS

Pakelkite veidus į viršų —
Jie skausmo žyme pažymėti!
Jūs esat dangaus išrinktieji —
Jums lemta kentėti.

Kūrybos nemirštamas žodis
Jūs sielvarte džiugesiu klesti.
Jūs meilės akimirką galit
Būties amžinybėn pratęsti.

Jūs esat išdidūs ir tylūs,
Sielvarto rūstūs karaliai!
Jūs esat teisingi ir dosnūs
Ir turčiaus, ir elgetos daliai.

Jūs laiminat džiaugsmą ir meilę
Ir laimės nesigailit niekam.
Į jus mes godžiai tiesiam ranką
Ir, išmaldą gavę, paliekam.

Mums šypsenos saldina lūpas,
Mus džiugina išnaktų puotos,
Kur skamba palaidas juokas
Ir klastos dvilypio liežuvio,
Gudriai išmeluotos.

Praeikit, į viršų pakėlę veidus,
Kad melo išlepinti jūs nepajustų.
Ir neškite, sielvarte savo paslėpę,
Mūs gėdą, apgaulę ir klastą —
Ir sąžinės priekaištą rūstų.

Kaunas, 1959.X.8

ASTRONAUTIKA

I

Ir aš norėčiau skristi į mėnulį
Šią tylią šviesią naktį,
Raketoj, varomoj širdies atomų,
Norėčiau ten nukakti.

Tenai plikos uolos ramiam pavėsy
Vienatvėje prigluščiau, —
Ir nieko nebeteisčiau, nieko nesapnuočiau,
Ir niekad niekad nepabusčiau.

II

O gal išklysčiau netikėtai
Iš saulėtos orbitos
Ir skriečiau pro liepsnojančius žvaigždynus,
Kur traukia saulės kitos.

III

Tačiau geriausiai man pritiktų
Būt žemės palydovu,
Naujais keliais apskrieti žemę
Be gairių, be vadovų.

Paskui pajusti alkio trauką
Į motinišką krūtį —
Ir kristi žemėn iš padangių,
Ir suliepsnot, ir žūti.

IV

Ak, nenorėki tu pasiekt planetų:
Esi tu žemės sliekas!
Aukštam danguj šviesuliuose žvaigždynų
Tavęs nelaukia niekas.

Ir ką gi tu į dangų nuskraidintum?
Ar klampų žemės liūną,
Ar godžią širdį, ar liguistą dvasią,
Ar kirmiui skirtą kūną?

Kaunas, 1959. X. 12

SU DIEVU PRIETARINGA

Su Dievu — prietaringa,
Be Dievo — tuščia ir nyku.
Kaip paukštis rudenio ražienoj
Aš derliaus liekanas renku.

Bet alkanam juk nepakanka
Plikam dirvone rasto grūdo.
Ir abuojus nusivylimas
Krūtinę gniaužd amas užplūdo.

Praėjo pjūties maldos, kryžiai,
O liko siela alkana.
Ir šitai sutemoje baigias
Ta vėlyva, niūri diena.

Ir nejučiom nuo pilko grumsto
Į dangų tiesiasi ranka.
Deja, danguj užgeso žvaigždės —
Ir ten erdvė tuščia, pilka.

1959.XI.19

Leidiniai

Piliponio pėdomis su kaukole

(nors ir ne „žalsvame čemodane")

Kas buvo Piliponis ir kas tas „žalsvas čemodanas" tikrai retas iš mūsų beatsimena. Taigi, Piliponis — lietuviškojo kriminalinio („mystery") romano pradininkas, o *Kaukolė žalsvame čemodane* vienas jo to žanro romanų. Justas Piliponis Lietuvos skaitytojus su kriminaliniu romanu supažindino 1928 m., ir to žanro romanų parašė arti 20. Autorius jiems nepagailėjo bauginančių vardų, kaip *Juodoji kaukė, Baltųjų velnių sala* ir pan. Deja, prieš 70 metų Piliponio „mystery" romanai Lietuvoje taip ir nuvyto, nesuspėję kaip reikiant išsiskleisti. Šios rūšies kūryba tada nebuvo laikoma dėmesio verta literatūra.

Šiais laikais „mystery" romanas jau užima aukštą pakopą literatūros kalne. Išeivijoje galime džiaugtis įdomiais, intriguojančiais K. Almeno romanais *Sauja skatikų* ir *Lietinga diena Palangoje.*

Bet dabar norisi atkreipti dėmesį į naują Piliponio ir Almeno pėdomis žengiančią, autorę Silviją Kučėnaitę-Foti ir jos pirmąjį kriminalinį romaną *Skullduggery.* Taip, jis parašytas anglų kalba ir jo vardas, laisvai verčiant, būtų *Mulkinimas* arba *Apgavystė.* Kad Silvija Foti rašo angliškai, nenusiminkim. Nors jos romane lietuviai nefigūruoja ir kad vyriausia veikėja lietuviškos kilmės rodo tik jos pavardė Vilkas, bet, laikui bėgant, jauna rašytoja dar atras įdomių lietuviškų charakterių ir temų, kurios sudomins didelį ratą skaitytojų, nes bus prieinamos angliškai kalbantiems.

Susipažįstant su Silvijos knyga, malonu pasakyt, kad autorė gerai išstudijavusi Čikagos politikierių kombinacijas, manevrus, apgavystes, žodžiu, tuos mulkinimus, kurie ir sudaro romano fabulą. O krištolinė kaukolė, paslaptingas, intriguojantis centras, traukia į save romano veikėjus ir gerus, ir niekadėjus.

Silvija Kučėnaitė-Foti. Jono Kuprio nuotrauka.

Žinoma, tų niekadėjų, kaip Čikagos miestui įprasta, pilnos savivaldybės, seniūnijos ir merija.

Intriga užsimezga grandioziniame Naujų metų pokylyje, kur dalyvauja miesto meras bei visi „who-is-who". Jų tarpe ir antgamtinių reiškinių reporterė iš *Gypsy Magazine* — Alexandria Vilkas, na, ir okultinėmis galiomis garsėjanti krištolinė kaukolė — pagrindinė pokylio atrakcija. Ši paslaptinga skulptūra, burtininko Warlick nuosavybė paveldėta iš burtininkais garsios giminės, veikiama kažkokių galių iš kitų pasaulių, domino ne tik Alexandria (jos uždavinys — kaukolės istoriją tyrinėti ir sensacingai aprašyti *Gypsy* žurnale), bet ir Čikagos merą, Bernado Morales, pirmą meksikietiškos kilmės asmenį šiose aukštose pareigose.

Ir štai, Alexandrijai su ponu meru bešokant, jis krenta lyg pakirstas, ją užgriūdamas ir ... miršta! Jai ne tik lūžta rankos riešas, bet ji staiga įtariama dėl mero mirties. Viena bėda ne bėda: garsioji krištolo kaukolė įvertina 20 mln. dol., kaip ypatingas meno kūrinys, dingsta iš pokylio salės be žinios!

Alexandria, įtemptai ieškodama būdų apsiginti nuo baisių kaltinimų, pati pradeda sekti ir įtarinėti miesto seniūnus, net savo motiną, dirbančią vienam aršiausių mero konkurentų. Su sugipsuota ranka, policijos sekama, motinos nelabai užjaučiama, Alex didvyriškai pasineria į tamsius mirusio mero gyvenimo užkulisius ir labai pavojingas Čikagos politikierių machinacijas. Kadangi išaiškinama, kad mero mirties priežastis tyčinis apnuodijimas nikotinu, Alex atidengia cigarečių verslą, nešantį didelį pelną mero Morales konkurentams. O meras kaip tik vedė didelę kampaniją prieš nelegalias cigaretes, slapta plūstančias į miestą. Kaip šias pavojingas painiavas Miss Vilkas išrišo, nesakysiu, nes angliškai skaitantiems *Skullduggery* verta paskaityti.

Grįžtant prie knygos: autorė gabiai mezga intrigą; veikėjų charakteriai ryškūs (labai tikri plačiai pagarsėjusių Čikagos politikavimų atstovai), miesto aplinka ir „geografija" tiksli, veikėjų pokalbiai tipingi šio laikotarpio miestelėnams.

Aišku, kad ne veltui autorė studijavo žurnalistiką ir net 15 metų dirbo įvairių žurnalų bei laikraščių reportere.

Šioje knygoje įdomiausia, žinoma, vyr. veikėja Alexandria Vilkas. Ji — tipinga Naujojo amžiaus mergina — kieta kaip titnagas, smarki, žodžio (ar keiksmo) kišenėj neieškanti, apsukri, gabi, be didelių skrupulų siekianti užsibrėžto tikslo. Retkarčiais Alexandrijos sugebėjimus iš mirtinų padėčių išsisukti autorė pertempia. Nepaisant, anot garsaus posakio, kad „gyvenimas keistesnis už fantaziją", literatūrinė tikrovė neturėtų būti per daug sufantazuota.

Šioje suraizgytoje „kas-ką-nužudė, kas-ką-apmulkino" istorijoje yra nemažai ir humoro politikierių ir okultu tikinčiųjų adresu. Taip pat Miss Vilkas ir jos motinos santykiai gabiai perteikti su žiupsniu ironijos. Kada mama ir dukra panašių charakterių, neišvengiama, kad kiekviename žingsnyje jos susiduria kaktomuša. Ypač, kai motina kritikuoja dukters gyvenimą, jos mylimąjį, ragindama apsispręsti už vedybas, o dukra pas motiną netikėtai užtinka meilužį...

Silvijai Foti gabumų ir išmonės netrūksta. Laukiame daugiau jos intriguojančių istorijų. „Mystery" romanas jau seniai respektuojamas žanras. Kaip rašytojas Ray Bradbury sako: „jei būčiau klausęs aukštųjų kritikų, dabar nebūčiau žinomas". Gaila, kad Piliponis per anksti atidarė savo „žalsvąjį čemodaną su kaukole" ir liko užmirštas.

Nijolė Jankutė

Silvia Foti. *Skullduggery.* 2002. Published by Donald S. Ellis, distributed by Creative Arts Book Co., Berkeley, CA.

Glaustai išprotauta satyra

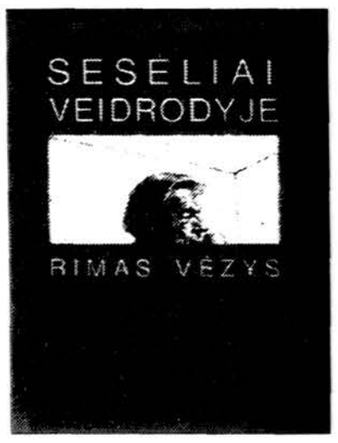

Jau kuris laikas skaitinėju Rimo Vėžio rinkinį *Šešėliai veidrodyje,* kurį pernai išleido Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas Čikagoje. Ar tie laibi, kopėčių pavidalo verlibrai, su keliais išdaigiais Tomo Kirvaičio piešiniais, turi kokias nors šešėlines prasmes, negaliu pasakyti. Teksto visumoj jokių slėpinių neįžvelgiu. Jei matau, tai tik protingą minčių sudėstymą tam, kad būtų vienaip arba kitaip pašiepta gyvenimo ar būties sąranga.

Įžanginiame eilėraštyje „Nonstradivarijus" poetas metaforiškai nurodo savo kūrybinio darbo („smuiko") pastangų bergždumą: „Norėdamas/ išgelbėti pasaulį/ aš smuikuoju/ apsiputojęs/ per visus keturis/ metų laikus/ ir keikiu/ Vivaldi...".

Kuo dėtas Vivaldi? Galima tik numanyti, jog tam kompozitoriui pavyko, be jokių užmojų gelbėti pasaulį, sukurti nuostabų opusą „Keturi metų laikai", o mūsų satyrikui lemta guostis „neparašyto šedevro anatomija" (65 p). Pagarbos vertas prisipažinimas.

Net ir protu išmąstytoje satyroje bet kokios logikos ieškoti nevalia. Jos pagrindinis variklis yra šmaikšti, sąmojinga išmonė. Kartais ironizuojanti. Kandi. Efektui sukelti nevengianti paradoksų, kvailybių... Kad ir nedažnai, šmaikščių staigmenų yra ir R. Vėžio knygoje. Imkime kelias pradžias: „Menas/ yra sijonas"; „Per amžius/ į Dievo ausį/ žmonės zirzia"; „Padangėm/ skraido nupenėtos žuvys"; „Saulė manęs/ daugiau nebemyli".

Nusišypsai skaitydamas ir vieną kitą anekdotišką užsklandą. Būtent, „Tapatybės krizėje", kur veidui dingus, „nežinau/ kieno barzdą/ skutu..." Kitur: „kodėl plikas/ kiaušinis/ jei plunksnuota višta?"; „nutilsta gamta/ tartum mandagi/ subinė svečiuose". Deja, pasitaiko ir perdėm drėblaus sąmojo, kaip: „pasaulis/ tartum/ akrobatiškas dramblys/ išoks/ į savo užpakalį..."

Savo pirmą rinkinį *Raidės laiko griaučiuose* R. Vėžys išleido 1969 metais. Taigi prieš 33 metus. Prisimenu, *Aidų* žurnale išspausdinau recenziją „Sąmoningų nesąmonių galerijoje". Toji antraštė daugmaž tiktų ir dabar. Autorius išliko tolygiai šaipus, kandus, linkęs į absurdą, taupus žodžiais. Jei kas yra girdėjęs amerikiečių garsaus komiko George Carlin gebėjimą iš įprastos kalbos vartosenos ar iš kasdieninės gyvenimo situacijos išgliaudyti pašaipų, kandų aforizmą, apnuoginti absurdą, pajuokti sustabarėjusius įpročius, tai panašių akcentų suras ir R. Vėžio knygoje. Taip pat susidurs ir su polinkiu pafilosofuoti, net įsileisti į siurrealistinį pasimetimą, kaip priešpriešą normaliam mąstymui. Šia maniera suregstas prozinis rašinys „Kampai".

Atseit, tuščio kambario kampuose blaškosi poetas ir, tarsi Franz Kafkos *Metamorfozės* herojus, ieško ryšio su tikrove. Čia suranda ir skurdą, ir romantišką kampą, ir kvailumą, ir „Vanitas vanitatum", ir dangaus — pragaro akistatą, ir mirusių sielų kampą. Ir dar kai ko. Čia jis postringauja apie gilumą, sakydamas: „kiekviena giluma turi savo paviršių". Ir dar išmintingiau: „viskas, kas egzistuoja, turi ryšį ir su tuo, kas neegzistuoja" Galop: „(...) stovėdamas paskutiniame kampe įsivaizdavau, kad jame buvo skylė, kuomet faktiškai skylės ten nebuvo".

Tai iš dalies primena postmoderno tekstuose dažnoką kliedesio minčių srautą. Skaityti lengva, nes viską valdo aiški sintaksė. O kad tuo racionaliu būdu tik žaidžiama sąvokomis ir vaizdiniais, nesvarbu. Juk žaisme glūdi veiksmas. O judesių veiksmingo įvairumo R. Vėžio „Kopėčiose" nestinga, su šiek tiek senstelėjusiu humoru. Tam tinka ir apdailintas sovietmečio anekdotas („Žirmūnuose").

Deja, bent mano skoniui, kai kas ir nelabai tinka. Būtent, „Genetinių galimybių" išvada: „ir bus galima/ užsisakyti/ pageidaujamos veislės/ žmoną". Nešvankia pabaiga dvokteli ketureilis „Trumpai ir drūtai", o kitur — moterų lyginimas su šiltais ir vėliau sustingusiais kotletais yra tiesiog kvailas. Niekad gyvenime nesu susidūręs su kotletu, net ir šaltu, kurio negalėčiau įkąsti.

Maždaug pabaigoje, šalia virtualinio „Margo pasaulio" vizijos yra eilėraštis „In vino veritas", kuriame šis ilgametis satyras, dar vis nepraradęs erotinės traukos (ji dažna knygoje), keldamas „taurę/ gero seno/ vyno", suabejoja: „tik kas/ kad vynas/ jau bus/ actas?"

Nuožmus klausimas. Ir tie puslapiai, kur šiuolaikinės „Pepsikolos" yra daugiau nei seno vyno, yra mieliau skaitomi.

Rimas Vėžys. *Šešėliai veidrodyje.* Išleido Algimanto Mackaus Knygų leidimo fondas, AM&M Publications, 218 Brookside Lane, #A, Willowbrook, IL 60527-2907. Knyga gaunama ir *Draugo"* knygynėlyje.

Pranas Visvydas

Sigito Parulskio pirmojo romano sutiktuvės

Snieguriuojantį sausio 27-osios vakarą į Vilniaus rotušę skubėjo žmonės. Knygos mylėtojai vos sutilpo salėje. Visus juos subūrė šio vakaro kaltininkas — rašytojas Sigitas Parulskis, pristatęs pirmąjį romaną *Trys sekundės dangaus.*

Autorius, pasirinkęs žaismingą naivuolio kaukę, prasitarė, jog skaitytojų nebijąs, nes dauguma dar neperskaitę naujojo kūrinio... Leidyklos „Baltos lankos" direktorius Saulius Žukas, vedęs šį vakarą, apgailestavo, jog šio romano negalėjo pristatyti Frankfurto knygų mugėje. Mat Sigitas Parulskis šį kūrinį buvo sumanęs dar prieš trejus metus, bet idėją įgyvendino neseniai.

Knygos autorius, vienos klausytojos užklaustas, kodėl rašęs romaną, atsakė nežinąs. Tikrai nenorėjęs šiuo kūriniu įrašyti savo vardo į literatūros istoriją „aukso raidėmis" — neturėjęs jokio išankstinio tikslo šokiruoti visuomenę ar puikuotis.

Romanas *Trys sekundės dangaus* — tai moderniu stiliumi parašytas kūrinys apie žmogiškąją būtį: ieškojimus, kančią, dvasios nuskaidrėjimą. Sunku apibrėžti daugiaklodį meninio teksto audinį. Fiksuojamos istorinės realijos: nestatutiniais santykiais pasižymėjusi sovietinė armija (pasakotojas — desantininkas, tarnavęs tarybinėje armijoje, buvusioje Vokietijos Demokratinėje Respublikoje), sausio tryliktosios įvykiai ir kt. Aišku, svarbiausia romane vidinė erdvė: nuolatinės ‚aš" ir būties prasmės paieškos. Sigitas Parulskis gvildėna tikėjimo ir netikėjimo, meilės bei neapykantos, kančios ir laimės problemas.

Vakare kalbėjęs literatūrologas Laimontas Jonušys pabrėžė, jog rašytojui būdingas mitologinis mąstymas. Žymi lietuvių rašytoja Jurga Ivanauskaitė taikliai pastebėjo, jog Sigito Parulskio brutali, nuoga tikrovė romane primena tapytojo Šarūno Saukos kūrinius — su apnuogintais, kraujuojančiais žmonių kūnais. Anot pristatyme dalyvavusio menotyrininko Alfonso Andriuškevičiaus, romane

Vasario 2 d. Rašytojų klube, Vilniuje, įteikta antroji Juozo Tumo-Vaižganto literatūrinė premija, paskirta rašytojui ir publicistui Rimantui Vanagui už literatūros ir žurnalistikos dermę pernai Vilniuje išleistoje meninių apybraižų knygoje *Iš vieversių gyvenimo.* K. Vanago (Elta) nuotraukoje: rašyt. Rimantas Vanagas.

Sigitas Parulskis. Ričardo Šileikos nuotr.

Trys sekundės dangaus akivaizdi bjaurumo estetika. Todėl visiškai kitokią prasmę knygoje įgyja gausiai vartojami keiksmažodžiai. Minėtas menotyrininkas juokavo, jog jie Sigitui Parulskiui tampa „egzistenciniais frazeologizmais". Kartaisi jie gelbsti pasakotoją, padėdami ištverti nepakeliamas gyvenimo akimirkas. Romano stilius, nepaisant „egzistencinių frazeologizmų" ar obsceniškų scenų, peotiškas. Iš fragmentų kuriamas realybės vaizdas, persmelktas ironija, sarkazmu, o kartais lyrinėmis tonacijomis. Jos išduoda, jog vis dėlto romaną rašė poetas. Natūralią kalbėseną Sigitui Parulskiui pavyko sukurti pirmuoju asmeniu. Neatsitiktinai kūrinyje labai reikšmingos pauzės ir tyla. Nuo sentimentalizmo romano autorių gelbsti objektyvus ir blaivus protas. Tikrovę (tokią, kokia ji yra, neidealizuojant) rašytojas, Alfonsas Andriuškevičiaus nuomone, sėkmingai atspaudžia ant literatūrinio šilko.

Sauliui Žukui, pradėjusiam kalbą apie romano *Trys sekundės dangaus* stilių, į diskusiją įsitraukė ir kiti renginio dalyviai, pradėję gilintis į skirtumus tarp prozos ir lyrikos, jų specifinę prigimtį.

Skaitant šį romaną, ne vienam skaitytojui kyla pagunda pasakotojo patirtį tapatinti su paties Sigito Parulskio išgyvenimais. Tačiau tai tik naivaus ir ne visai modernų literatūros kūrinį suvokiančio skaitytojo problema. Jei iš grožinio teksto visumos stengiamasi ištraukti detales — kūrinys neteks meninės vertės ir prasmės...

Sigitas Parulskis nuo šiol žinomas ne tik kaip poetas, dramaturgas (*P. S. byla, OK, Grožio karalius* ir kt.). kritikas, žurnalistas, bet ir prozininkas. Rašytojas įžvalgiam skaitytojui suteikė progą pamąstyti apie savo egzistenciją. Ne vienas dalyvis jau knygos pristatymo metu susidomėjęs ėmė sklaidyti romano lapus ir net skaityti!

Laimutė Tidikytė